Mirosław WÓJTOWICZ*

ZNACZENIE BRAZYLII W ROZWOJU WSPÓŁPRACY HANDLOWEJ W RAMACH MERCOSUR

The Importance of Brazil in the Development of International Trade in MERCOSUR

Streszczenie*:*
Celem pracy jest określenie znaczenia Brazylii w rozwoju wymiany handlowej pomiędzy państwami tworzącymi Mercosur. Prześledzono również ewolucję brazylijskiej polityki zagranicznej związanej z tworzeniem ram instytucjonalnych i poszerzaniem współpracy w ramach Mercosur. Przeprowadzone badania pozwalają stwierdzić, iż współpraca handlowa w obrębie Mercosur miała największe znaczenie dla gospodarek tworzących je państw w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Obserwowane zmiany na poziomie instytucjonalnym wskazują na postępujący rozwój nowych instytucji mających na celu zacieśnianie integracji. Jednakże obecnie, co podkreślają także inni badacze, mają one w sporej części fasadowy charakter, a dalsza integracja napotyka silne strukturalne problemy wynikające z demograficznej i ekonomicznej dominacji Brazylii w Mercosur.

Słowa kluczowe: Brazylia, Mercosur, integracja regionalna, handel międzynarodowy, BIZ.

Abstract:
The aim of this paper is to determine the importance of Brazil in the development of international trade between the Mercosur countries. The evolution of Brazilian foreign policy was also investigated, with the special attention to the creation of the institutional framework and broadening of the cooperation within Mercosur. The study lead to the conclusion that trade cooperation within Mercosur was of utmost importance for the economies of analysed countries in the second half of the 1990s. The observed changes at the institutional level, point to the progressive development of new institutions aimed at deepening the integration. However, currently, which emphasize also other critics, these changes have in a large part the façade nature, and further integration faces severe structural problems related to the demographic and economic dominance of Brazil within Mercosur.

Keywords: Brazil, Mercosur, regional integration, international trade, FDI.

Wstęp

Bez zaangażowania Brazylii nie byłoby Mercosur oraz sukcesów związanych z rozwojem współpracy gospodarczej i politycznej w ramach tego ugrupowania. Z drugiej strony warto także podkreślić, iż gdyby nie Mercosur, to pozycja gospodarcza i polityczna Brazylii w skali regionalnej i globalnej byłaby znacznie niższa. Dlatego warto pamiętać o powyższych współzależnościach, sprawiających, że rola Brazylii była i jest kluczowa dla sukcesu integracji gospodarczej w tym regionie oraz budowania jej pozycji międzynarodowej. Olbrzymie terytorium i bezpo-

* Dr Mirosław Wójtowicz – geograf, adiunkt w Instytucie Geografii, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie.

średnie granice z wszystkimi, za wyjątkiem Chile, państwami Ameryki Południowej, a także największy potencjał demograficzny i ekonomiczny na tym kontynencie, predestynują Brazylię do roli regionalnego lidera polityczno-gospodarczego. Z drugiej strony brazylijskie elity zdają sobie również sprawę z faktu, iż od momentu wejścia na ścieżkę integracji regionalnej, to właśnie ich państwu najbardziej zależy na tym, aby Mercosur odniosło sukces, gdyż najsilniej wzmocni on brazylijskie aspiracje, by stać się regionalną potęgą, skupiającą wokół siebie państwa Ameryki Południowej. Świadomość własnej pozycji, a z drugiej strony nadmierna dominacja strukturalna Brazylii w Mercosur, zarówno pod względem liczby ludności, powierzchni, potencjału gospodarczego czy militarnego, wywołują u pozostałych członków obawy o próby hegemonicznej dominacji w tym ugrupowaniu i zmuszają brazylijskie elity polityczne do prowadzenia bardzo wyważonej polityki międzynarodowej. Mając świadomość powyższych uwarunkowań, kolejne rządy starają się promować Brazylię jako „miękką potęgę" (*soft power*), stosującą wobec swoich partnerów raczej politykę koncyliacyjną niż hegemonistyczne przywództwo (Saraiva, 2010; Dauvergne, Farias, 2012; Malamud, 2011; Wódka, 2013).

Głównym celem artykułu jest określenie znaczenia Brazylii w rozwoju towarowej wymiany handlowej w obrębie Mercosur. Szczegółowe cele zmierzają do prześledzenia ewolucji roli Brazylii jako rynku zbytu dla towarów eksportowanych przez pozostałe państwa członkowskie, jak również ustalenia ich roli dla brazylijskiego handlu zagranicznego. Przeanalizowano także ewolucję brazylijskiej polityki zagranicznej związanej z tworzeniem ram instytucjonalnych i poszerzaniem współpracy w ramach Mercosur. Przedstawione powyżej cele zmierzały do weryfikacji hipotezy mówiącej, iż postępujący rozwój gospodarczy i integracja w ramach Mercosur prowadzą do wzrostu znaczenia w brazylijskim handlu zagranicznym wymiany handlowej z państwami członkowskimi, a równocześnie zwiększają rolę Brazylii w strukturze wymiany handlowej pozostałych państw członkowskich Mercosur.

Historia powstania i znaczenie Brazylii w Mercosur

Powstanie Mercosur wiąże się nierozerwalnie ze zmianami politycznymi i gospodarczymi ostatnich dwóch dekad XX wieku. Kryzys zadłużeniowy, który dotknął Argentynę i Brazylię na początku lat osiemdziesiątych XX wieku był w dużej mierze wynikiem realizowanego modelu rozwoju gospodarczego, zwanego industrializacją poprzez substytucję importu (Liberska, 1989). Strategia ta była od lat

trzydziestych XX wieku dominującą receptą na skuteczną politykę zmierzającą do przezwyciężenia zacofania gospodarczego i przyspieszenia rozwoju zalecaną przez większość wpływowych ekonomistów w Ameryce Łacińskiej (Kozak, 2001; Gocłowska-Bolek, 2007). Kryzys ekonomiczny podkopał legitymizację dotychczasowych rządów junt wojskowych i zmusił je do stopniowej demokratyzacji (Huntington, 1995).

Pierwsi demokratycznie wybrani prezydenci Argentyny i Brazylii: Raúl Alfonsín i José Sarney zmienili dotychczasową, cechującą się nieufnością i rywalizacją politykę sąsiedzką tych dwóch największych państw Ameryki Południowej, kierując je ku wzajemnej współpracy i stopniowej integracji. Podpisana przez nich w listopadzie 1985 roku Deklaracja z Foz do Iguaçu (*Declaración de Foz de Iguazú*) była pierwszym aktem dającym impuls do integracji zakończonej powołaniem Mercosur. W lipcu kolejnego roku doszło w Buenos Aires do podpisania umowy dwustronnej tzw. Aktu na rzecz Integracji Argentyńsko-Brazylijskiej (*Acta para la Integración Argentino-Brasileña*), który powoływał do życia Program Integracji i Współpracy Gospodarczej (*Programa de la Integración y Cooperación Económica – PICE*). Zacieśnianie i formalizowanie współpracy kontynuowano w kolejnych latach, pomimo trudnej sytuacji ekonomicznej Brazylii, wynikającej z hiperinflacji, wysokiego zadłużenia zagranicznego i nieskuteczności kolejnych programów stabilizacyjnych. Włączono do niej także sąsiednie kraje, które po obaleniu dyktatorskich rządów i demokratycznych wyborach zgłosiły zainteresowanie akcesją do powstającego porozumienia. Ten kilkuletni proces, toczący się w trudnych warunkach równolegle przeprowadzanych reform politycznych i gospodarczych w borykających się z licznymi problemami społecznymi i ekonomicznymi państwach, udało się zakończyć 26 marca 1991 roku podpisaniem Traktatu z Asunción powołującego Mercosur (Manzetti, 1990; Cason, 2000; Gómez Mera, 2005; Chwiej, 2010).

Od powstania Mercosur dominującą rolę w tym ugrupowaniu zajmuje Brazylia. Nie zmieniło tego zasadniczo nawet przyjęcie Wenezueli, która stała się jego pełnoprawnym członkiem w lipcu 2012 roku. Brazylia zajmuje ponad 2/3 ogólnej powierzchni Mercosur i w 2013 roku skupiała aż 71% ogółu jego mieszkańców. Równie silna jest też jej dominacja ekonomiczna, gdyż brazylijski PKB stanowi nominalnie 72% łącznego PKB Mercosur, a liczony w parytecie siły nabywczej (PPP) ok. 67%. Jest to więc największa gospodarka w ramach Mercosur, dysponująca największym potencjałem przemysłowym oraz największym rynkiem, biorąc pod uwagę liczbę potencjalnych konsumentów. Warto jednak zwrócić uwagę, że PKB w przeliczeniu na mieszkańca, niezależnie od sposobu jego wyliczania, prze-

suwa Brazylię na przedostatnią pozycję. Wskazuje to na fakt, iż pomimo relatywnie dużego potencjału gospodarczego jest to jednak społeczeństwo – statystycznie rzecz ujmując – niezbyt zamożne i o relatywnie mniejszych możliwościach konsumpcyjnych w porównaniu z Argentyną czy Urugwajem (tabela 1).

TABELA 1. PODSTAWOWE DANE O PAŃSTWACH CZŁONKOWSKICH MERCOSUR

Państwa	**Powierzchnia (tys. km^2)**	**Ludność 2013 (mln)**	**PKB w 2014 (mld USD)**		**PKB *per capita* w 2014 (USD)**	
			nominalny	**w PPP**	**nominalny**	**w PPP**
Argentyna	2 780,4	41,4	540	948	12 922	22 302
Brazylia	8 514,9	200,4	2 942	3 264	11 612	16 155
Paragwaj	406,8	6,8	29	41	4 479	8 476
Urugwaj	176,2	3,4	56	62	16 810	21 055
Wenezuela	916,4	30,4	510	539	16 529	17 759
Mercosur	12 794,7	282,4	4 077	4 854		

Źródło: opracowanie własne na podstawie: World Population Data Sheet, 2013, World Bank Statistical Database i World Economic Outlook Database, 2015.

Ta strukturalna nierównowaga, wynikająca z braku korelacji między ogólną wartością PKB a jego wielkością w przeliczeniu na mieszkańca, jest jedną z przeszkód w integracji i zacieśnianiu współpracy między państwami członkowskimi. Okazuje się bowiem, co już podkreślono powyżej, że Brazylia będąca największą i dominującą gospodarką w Mercosur, predystynowaną do bycia regionalnym płatnikiem, cechuje się zarazem jednym z najniższych (za wyjątkiem Paragwaju) wskaźnikiem PKB *per capita* (tabela 1). Sytuacja ta jest niezbyt korzystna z perspektywy brazylijskich władz, które z trudem znajdują uzasadnienie dla finansowania projektów socjalnych i integracyjnych w statystycznie bogatszych państwach członkowskich. Nie sprzyja to także próbom wprowadzenia wspólnego budżetu Mercosur, który siłą rzeczy zasilany byłby w większości brazylijskimi wpłatami a realizowałby projekty we wszystkich państwach członkowskich. Świadomość subsydiowania przez relatywnie biedniejsze brazylijskie społeczeństwo rozwoju w innych relatywnie bogatszych państwach jest szczególnie niepopularne politycznie. Niewielu polityków zdaje sobie bowiem sprawę, że budowanie różnych form współzależności pomiędzy państwami członkowskimi jest jednym z ważnych wa-

runków wstępnych udanej integracji regionalnej (Malamud, 2005; Malamud, Castro, 2007: 125-126). W dłuższej perspektywie dalsze postępy integracji zależeć będą w dużym stopniu od polityki prowadzonej przez państwa Mercosur, a szczególnie Brazylię. Jeżeli przeważy w niej świadomość zysków płynących z pogłębiania współpracy na płaszczyźnie ekonomicznej, społecznej czy infrastrukturalnej, która napędza dalsze zacieśnianie integracji, a w gospodarce pojawią się efekty *spillover* przyspieszające wzrost, to należy się spodziewać dalszych działań prointegracyjnych. Jeżeli jednak, w obliczu utrzymującej się niestabilności i napięć wewnętrznych w poszczególnych krajach, wśród polityków przeważy dbałość o partykularne interesy i niechęć do ponoszenia kosztów budowanej integracji regionalnej, to proces ten może być zagrożony. W związku z pozycją Brazylii w tym ugrupowaniu, to właśnie stanowisko elit polityczno-gospodarczych tego kraju będzie szczególnie ważne (Doctor, 2013; Malamud, 2005; 2015).

Rozwój wymiany handlowej w Mercosur

Wraz z przyjęciem na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku nowej strategii rozwoju gospodarczego opartej w dużej mierze na założeniach konsensusu waszyngtońskiego i silnie uzależnionej od wzrostu eksportu, jak również w obliczu postępującej globalizacji, napędzanej przez ponadnarodowe korporacje, przywódcy państw Mercosur zdali sobie sprawę z potencjalnych korzyści płynących z integracji regionalnej. Utworzenie unii celnej, a następnie wspólnego rynku państw Mercosur, miało przyczynić się do wzrostu wymiany handlowej pomiędzy nimi, zachęcić międzynarodowe koncerny do inwestycji bezpośrednich oraz stworzyć dogodne warunki do kooperacji pomiędzy firmami z państw członkowskich (Chudnovsky, Lopez, 2004; O'Keefe, 2009).

W początkowym okresie rzeczywiście odnotowano zdecydowanie szybszy wzrost wymian handlowej pomiędzy państwami Mercosur niż z resztą świata. W latach 1991-1997 obroty handlowe w obrębie tego ugrupowania wzrosły blisko czterokrotnie, podczas gdy z resztą świata zaledwie dwukrotnie. Kryzysy gospodarcze przełomu XX i XXI wieku w Brazylii i Argentynie przyczyniły się do znacznego spadku wymiany handlowej w tym ugrupowaniu (Piklikiewicz, 1999; Żuławska, 2003). Natomiast po 2003 roku obserwujemy ich ponowny dynamiczny wzrost, który osiągnął swoje maksimum w 2011 roku. Obroty handlowe wyniosły wówczas blisko 107 mld USD i były ponad dziesięciokrotnie większe w porównaniu z 1991

rokiem, gdy sięgały zaledwie 10,5 mld USD (wykresy 1, 2, 3). Niepokoi jednak fakt, że w kolejnych latach wielkość obrotów handlowych pomiędzy państwami Mercosur systematycznie maleje i zdaje się potwierdzać pojawiające się symptomy kryzysu gospodarczego w głównych gospodarkach regionu (Liberska, 2014). Nie odcisnął on jednak tak silnego piętna na obrotach handlowych państw Mercosur z resztą świata, jednakże po 2011 roku także i one wykazują tendencję stagnacyjną (wykres 1). Warto jednak zwrócić uwagę, że dzieje się tak głównie dzięki wzrostowi wartości importu, podczas gdy eksport do państw spoza Mercosur znacząco spada (wykresy 2 i 3). Należy więc zakładać, że tylko kwestią czasu jest również załamanie się wielkości importu spoza Mercosur, w wyniku wyczerpywania się rezerw dewizowych i pogłębiania się nierównowagi ekonomicznej.

WYKRES 1. DYNAMIKA OBROTÓW HANDLU ZAGRANICZNEGO PAŃSTW MERCOSUR W LATACH 1991-2014

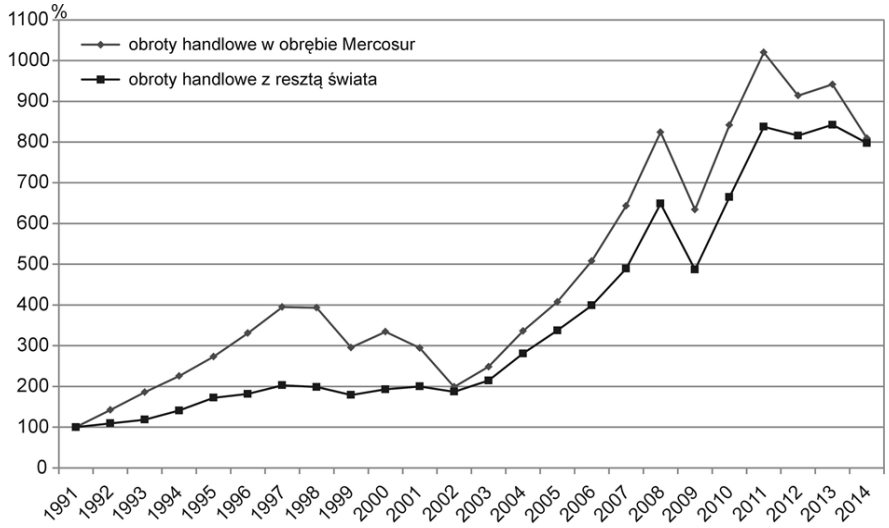

Źródło: opracowanie własne na bazie danych: ALADI.

Warto również podkreślić, że w 2014 roku zarówno wielkość obrotów w obrębie Mercosur, jak i z państwami spoza tego ugrupowania była ok. ośmiokrotnie wyższa niż w 1991 roku, kiedy powołano do życia to ugrupowanie (wykres 1). Świadczy to raczej o generalnym rozwoju handlu, a nie jego przekierowaniu na region wynikającym z rozwijanej współpracy i wzrastającej współzależności gospodarczej pomiędzy państwami członkowskimi, bowiem równie szybko zwiększa-

ła się wartość pozaregionalnej wymiany handlowej. Wskazywałoby to na utrzymywanie się, pomimo ponad 20 lat integracji, niskiej współzależności handlowej pomiędzy państwami członkowskimi. Jest ona w dużym stopniu uwarunkowana historycznym zapóźnieniem gospodarczym tych państw, które przejawia się bardzo podobną strukturą eksportu zdominowaną przez surowce mineralne, produkty rolne i nisko przetworzone dobra, na które największe zapotrzebowanie jest poza tym regionem. Natomiast w strukturze importu dominują wysoko przetworzone dobra konsumpcyjne lub inwestycyjne, które w większości pochodzą z państw wysokorozwiniętych. Wskazuje to na niską komplementarność gospodarek Mercosur (Malamud, 2004; 2005; O'Keefe, 2009).

WYKRES 2. ZMIANY WIELKOŚCI EKSPORTU PAŃSTW MERCOSUR W LATACH 1991-2014

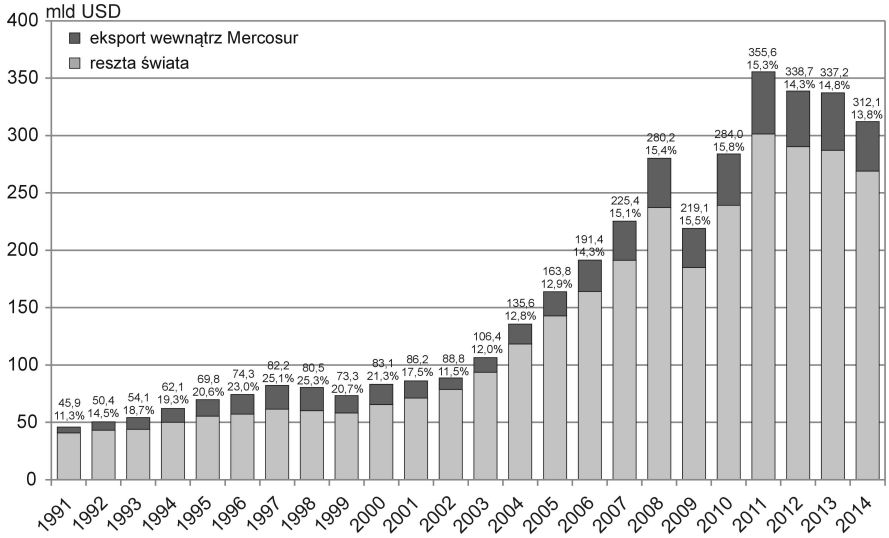

Źródło: opracowanie własne na bazie danych ALADI.

Największą współzależność w handlu w obrębie Mercosur udało się osiągnąć w latach 1997-1998, kiedy pomiędzy państwami członkowskimi przepływała ponad 1/4 ogólnej wartości eksportu i ponad 1/5 ogólnej wartości importu. Od tego czasu, pomimo wzrostu wolumenu wymiany w obrębie Mercosur, jej znaczenie w ogólnych obrotach malało, osiągając w 2014 roku zaledwie 13,8% w przypadku ogólnej wartości eksportu i 12,7% w odniesieniu do importu. Przypadek importu zasługuje na szczególną uwagę, bowiem względny udział importu w obrębie Mer-

cosur zmniejszył się w porównaniu z początkiem integracji z 15,5% do 12,7%, co potwierdza utrzymującą się niską komplementarność integrujących się gospodarek (wykresy 2 i 3).

WYKRES 3. ZMIANY WIELKOŚCI IMPORTU PAŃSTW MERCOSUR W LATACH 1991-2014

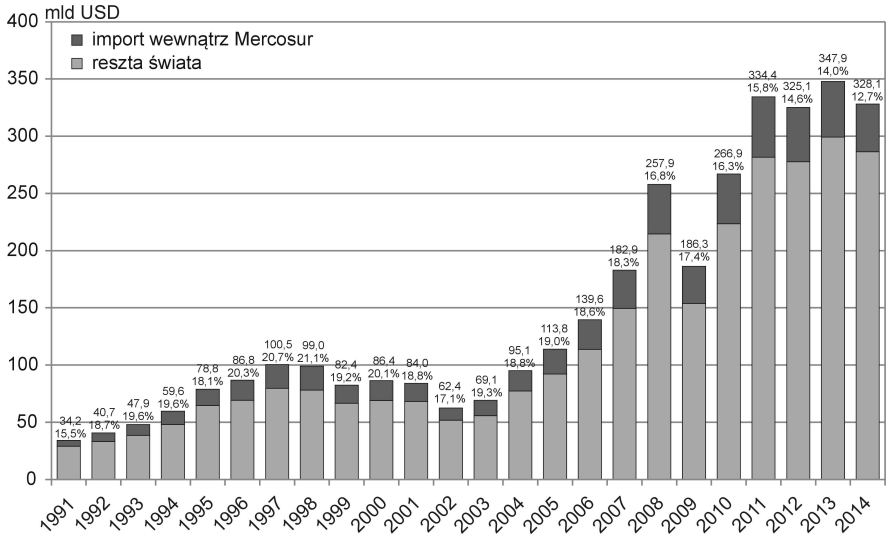

Źródło: opracowanie własne na bazie danych: ALADI.

Analiza zmian udziału obrotów handlowych w obrębie Mercosur w ogólnej wartości obrotów handlowych pozwala wyróżnić w badanym okresie dwa cykle wzrostu i spadku współzależności w wymianie handlowej. Pierwszy z nich rozpoczyna się wraz z powstaniem Mercosur, osiąga swoje maksimum w latach 1997-1998, a następnie maleje do 2002 roku. W szczytowym okresie pierwszego cyklu wielkość obrotów handlowych w obrębie Mercosur zbliża się do 30%, wyznaczając zarazem czas największej współzależności gospodarek tego ugrupowania. Zbiegł się on z boomem gospodarczym w Argentynie i Brazylii, związanym z napływem dużej fali bezpośrednich inwestycji zagranicznych, prywatyzacją i rozwojem przemysłu, napędzającym wymianę handlową pomiędzy tymi krajami (Chudnovsky, Lopez, 2004). Produkcja przemysłowa modernizowanych zakładów nie była jeszcze w stanie w pełni sprostać międzynarodowym wymogom, stąd tak wysoki odsetek obrotów handlowych dokonywano w obrębie Mercosur, a funkcjonująca od 1995 roku unia celna i powstający wspólny rynek ułatwiły wzrost przepływów han-

dlowych w obrębie ugrupowania. Wybuch kryzysu gospodarczego w Brazylii (1999), a następnie w Argentynie (2001-2002) doprowadziły do spowolnienia integracji oraz spadku wymiany handlowej (O'Keefe, 2009; Chwiej, 2010). Udział obrotów handlowych w obrębie Mercosur spadł do 16% ogólnej wielkości obrotów, czyli był jedynie o 1 punkt procentowy wyższy niż na początku tego cyklu (wykres 4).

WYKRES 4. UDZIAŁ OBROTÓW W OBRĘBIE UGRUPOWANIA W OGÓLNEJ WIELKOŚCI OBROTÓW HANDLOWYCH PAŃSTW MERCOSUR W LATACH 1991-2014

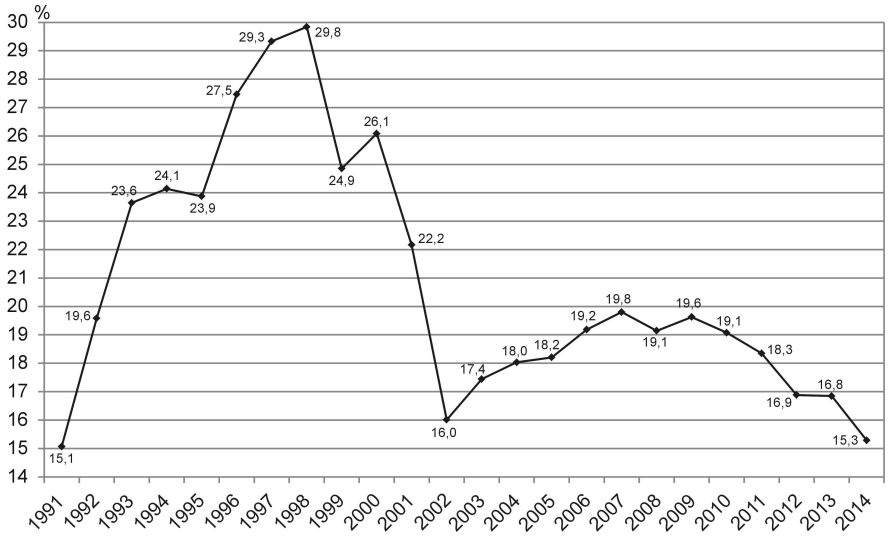

Źródło: opracowanie własne na bazie danych ALADI.

Drugi cykl rozpoczyna się w 2002 roku, osiąga swoje maksimum – oscylujące pomiędzy 19 a 20% – w latach 2006-2010 i obniża się do 15,3% w 2014 roku. Okres najwyższego udziału obrotów handlowych w obrębie Mercosur również w tym cyklu zbiega się z boomem gospodarczym w Brazylii i poprawą sytuacji ekonomicznej w Argentynie. Korzystna koniunktura gospodarcza w tych dwóch krajach napędza wzrost wymiany handlowej w obrębie ugrupowania, jednakże jej stopniowe pogarszanie się w latach 2011-2014 ponownie doprowadziło do obniżenia udziału obrotów w obrębie Mercosur do poziomu jedynie nieznacznie wyższego niż na początku integracji (wykres 4).

Podsumowując tę część analizy warto zwrócić uwagę, że o ile powstanie Mercosur przyczyniło się do szybszego wzrostu obrotów handlowych w obrębie tego ugrupowania w latach 1991-1998, to w całym badanym okresie wykazały one podobną dynamikę wzrostu, jak obroty z resztą świata. Dowodzi to zatem, że wzrost ten był wynikiem ogólnego rozwoju wymiany handlowej, a nie rosnącej, wraz z integracją, współzależności handlowej pomiędzy państwami członkowskimi. Z przeprowadzonej powyżej analizy ogólnych obrotów handlowych państw Mercosur nasuwa się wniosek, że utrzymująca się niska współzależność i komplementarność ich gospodarek może być ważnym czynnikiem hamującym dalszą integrację. Jak podkreślają badacze procesów integracji gospodarczej, jednym z głównych czynników ją napędzających jest właśnie rosnąca wymiana handlowa pomiędzy państwami członkowskimi, tworząca fundament i motywację do dalszego jej zacieśniania i pogłębiania (Malamud, 2005; 2015; Doctor, 2013).

Znaczenie Mercosur dla rozwoju handlu zagranicznego Brazylii

Powołanie do życia Mercosur było dużym sukcesem politycznym wszystkich państw członkowskich, jednakże największe polityczne i ekonomiczne korzyści odniosła Brazylia. Powstanie tego ugrupowania, przynajmniej formalnie, kończy okres rywalizacji i nieufności pomiędzy Argentyną i Brazylią, a rozpoczyna proces budowania współpracy i stopniowej integracji. W początkowym okresie dużo większy nacisk położono na rozwój współpracy gospodarczej i stopniową integrację ekonomiczną, w mniejszym stopniu koncentrując się na budowaniu wspólnych instytucji wspierających jej polityczny wymiar (Malamud, 2004; O'Keefe, 2009; Doctor, 2013). Znalazło to swoje odzwierciedlenie w dynamicznym wzroście brazylijskiej wymiany handlowej z państwami Mercosur (wykres 5). W latach 1995-1998 zarówno wartość brazylijskiego eksportu, jak i importu do powstałego ugrupowania rosła zdecydowanie szybciej niż wymiana handlowa z resztą świata (wykres 6).

W kolejnych latach w głównych państwach Mercosur nasiliły się zjawiska kryzysowe. Najpierw dotknęły one Brazylię, której przy pomocy międzynarodowych organizacji udało się je stosunkowo szybko opanować (Piklikiewicz, 1999). Natomiast w kolejnych latach kryzys przeniósł się do Argentyny, przybierając dużo głębszy charakter i będąc znacznie bardziej destrukcyjny dla gospodarki i wymiany handlowej (Żuławska, 2003). Skutkowały one znaczącym spadkiem wielkości wy-

miany handlowej Brazylii z Mercosur, gdyż jej głównym partnerem w tym ugrupowaniu była Argentyna. Szczególnie niekorzystny dla brazylijskiego eksportu okazał się rok 2002, gdyż wartość eksportu spadła ponad dwukrotnie w stosunku do lat 1997-1998 i o blisko 38% w stosunku do 1995 roku (wykresy 5 i 6).

W kolejnych latach sytuacja ekonomiczna w państwach Mercosur się poprawia, wchodzą one w okres przyspieszonego wzrostu gospodarczego, który jest szczególnie dobrze widoczny w przypadku Brazylii (Liberska, 2010). Znajduje to swoje odzwierciedlenie w gwałtownym wzroście wymiany handlowej w Mercosur, co wskazywano już wcześniej. W przypadku Brazylii na szczególną uwagę zasługuje dynamiczny wzrost eksportu do państw Mercosur, którego poziom w 2003 roku wynosił jeszcze zaledwie 95% wartości z 1995 roku, następnie do 2008 roku wzrósł ponad czterokrotnie (405,3%), zaś do 2011 roku – blisko pięciokrotnie (489,1%). Tendencja ta była zbieżna z ogólnym dynamicznym wzrostem brazylijskiego eksportu w tym okresie. Znacznie wolniej rosła natomiast wielkość brazylijskiego importu z Mercosur, osiągając w 2011 roku maksymalnie ponad dwuipółkrotny (261,7%) wzrost w porównaniu z 1995 rokiem (wykres 6).

WYKRES 5. ZMIANY WARTOŚCI WYMIANY HANDLOWEJ BRAZYLII Z MERCOSUR W LATACH 1995-2014

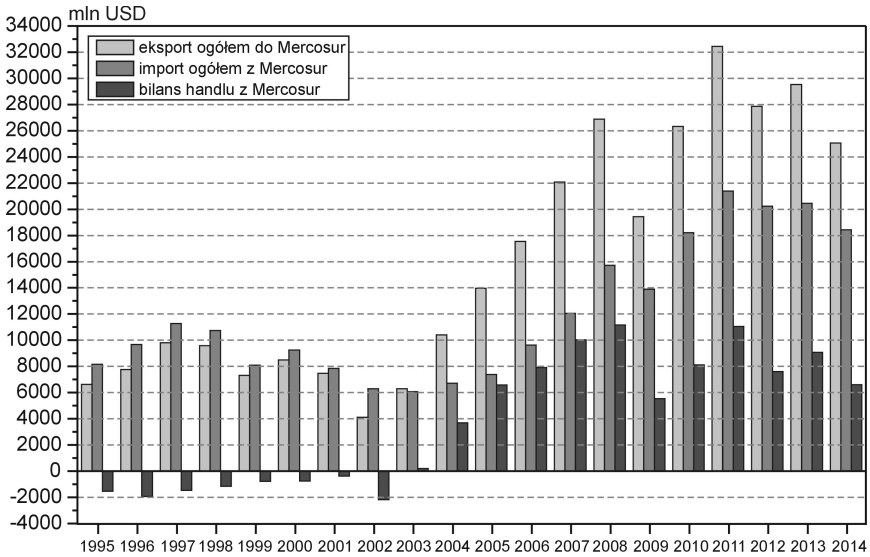

Źródło: opracowanie własne na bazie danych: UNCTAD.

Wskazuje to na traktowanie przez Brazylię, a w szczególności działające w niej przedsiębiorstwa, pozostałych państw Mercosur raczej jako chłonnych rynków zbytu dla swoich produktów niż jako źródła zaopatrzenia w potrzebne surowce i dobra przetworzone. Brazylia szczyci się w regionie najbardziej rozwiniętym sektorem przemysłowym. W latach dziewięćdziesiątych XX wieku przechodził on restrukturyzację i modernizację istniejącego potencjału produkcyjnego, a także przyciągnął największą część BIZ napływających do tego regionu. Ten fenomen spowodował w pierwszej dekadzie XXI wieku znaczące zwiększenie mocy produkcyjnych, podnosząc również konkurencyjność swoich wyrobów, co zapewniło brazylijskiemu sektorowi przemysłowemu duży sukces nie tylko w regionie, ale także w ogólnym wzroście eksportu. Dobrym przykładem może być gwałtowny rozwój brazylijskiego przemysłu motoryzacyjnego (Chudnovsky Lopez, 2004; Liberska, 2010; Czarnecka-Gallas, 2013; Wójtowicz, 2009; 2014).

WYKRES 6. DYNAMIKA WYMIANY HANDLOWEJ BRAZYLII ZE ŚWIATEM I MERCOSUR W LATACH 1995-2014

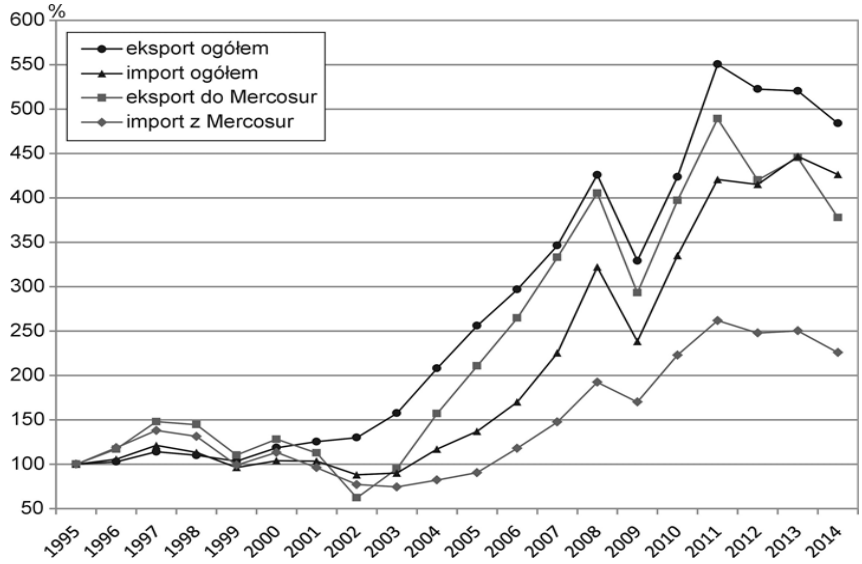

Źródło: opracowanie własne na bazie danych: UNCTAD.

Obserwowany dynamiczny wzrost eksportu przy zdecydowanie wolniejszym wzroście importu doprowadził do zmiany w brazylijskim bilansie wymiany handlowej z Mercosur. O ile w pierwszej dekadzie integracji aż do 2002 roku kraj ten notował ujemny bilans handlowy z pozostałymi krajami z tego ugrupowania, to w drugiej dekadzie (2003-2014) bilans był dodatni, osiągając w 2008 i 2011 ponad 11 mld USD (wykres 5).

Niepokojącym zjawiskiem jest obserwowana od 2011 roku spadkowa tendencja wielkości eksportu z Brazylii do państw Mercosur (wykres 5). Dynamika spadku jest znacznie szybsza niż w przypadku eksportu ogółem, co może wskazywać na symptomy kryzysu nie tylko w brazylijskiej gospodarce, ale także w pozostałych państwach regionu (wykres 6).

Pomimo obserwowanego w ostatnich latach spadku wielkości brazylijskich obrotów handlowych z Mercosur, należy jednak podkreślić, że w 2014 roku nadal były one blisko trzykrotnie wyższe niż na początku analizowanego okresu. Ponadto od 2003 roku kraj ten notuje dodatni bilans wymiany handlowej, co korzystnie wpływa na brazylijską gospodarkę, powiększając rynek zbytu na jej produkty. Może to mieć szczególnie duże znaczenie dla brazylijskich przedsiębiorstw w obliczu coraz większego kryzysu i spadku konsumpcji na rynku wewnętrznym (Liberska, 2014). Nie zmienia to jednak faktu, że generalnie znaczenie państw Mercosur w wymianie handlowej Brazylii wykazuje tendencję malejącą. Szczególnie wyraźnie widać to w przypadku brazylijskiego importu, który w latach 1996-1998 w ponad 17% pochodził z państw Mercosur, a w 2014 roku udział ten zmniejszył się zaledwie do 8%. Podobną tendencję odnotowano w przypadku brazylijskiego eksportu, którego 18,7% trafiało na rynki państw Mercosur w 1998 roku, natomiast w 2014 roku udział ten spadł do 11,1% (wykres 7).

Malejący udział wymiany handlowej z państwami Mercosur w ogólnej wartości handlu zagranicznego Brazylii wskazuje na zmniejszanie się jej współzależności gospodarczej z pozostałymi państwami ugrupowania. Przeprowadzone analizy wykazały, że dynamiczny wzrost brazylijskich obrotów handlowych był w znacznie większym stopniu napędzany rozwojem pozaregionalnej współpracy handlowej. Widać to w przypadku eksportu, który rósł w znacznie większym stopniu dzięki zdobywaniu nowych rynków zbytu poza ugrupowaniem. Jednak jeszcze wyraźniej jest to widoczne w przypadku importu, bowiem partnerzy z Mercosur stają się coraz mniej istotnym jego źródłem (wykres 7).

WYKRES 7. ZMIANY UDZIAŁU MERCOSUR W OGÓLNEJ WIELKOŚCI BRAZYLIJSKIEGO EKSPORTU I IMPORTU W LATACH 1995-2014

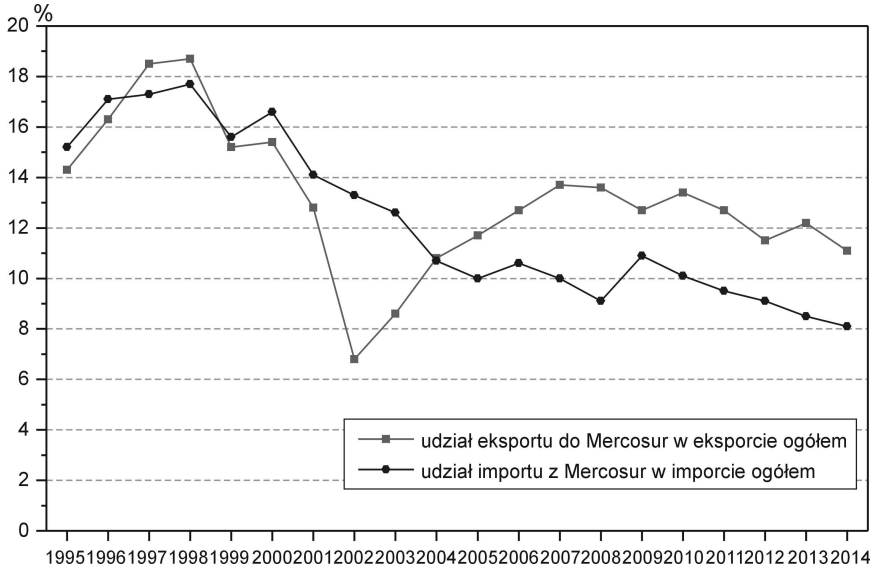

Źródło: opracowanie własne na bazie danych: UNCTAD.

Warto zatem przyjrzeć się, jak wygląda współpraca z Brazylią z perspektywy pozostałych członków Mercosur.

Znaczenie handlu z Brazylią dla pozostałych państw Mercosur

Zmiany wielkości obrotów handlowych pozostałych członków Mercosur z Brazylią mają bardzo podobny przebieg. Również można w ich przypadku można wyróżnić dwie zasadnicze fazy. Pierwsza obejmuje okres od powstania ugrupowania do 2003/2004 roku. Cechuje ją relatywnie niewielka wielkość obrotów handlowych (za wyjątkiem wzrostu w latach 1997-1998) i, w większości przypadków, dodatni bilans handlowy badanych krajów. Od 2004 roku wielkość obrotów dynamicznie wzrasta, głównie za sprawą szybszego zwiększania się wartości importu z Brazylii, co sprawiło, że na koniec badanego okresu wszystkie kraje notują ujemny bilans handlowy z Brazylią (wykres 8). Warto również odkreślić, iż w przypadku Paragwaju i Urugwaju wielkość obrotów handlowych z Brazylią jest raczej niewielka. W Paragwaju osiągnęły one maksymalną wartość 5,7 mld USD w 2014 ro-

ku, natomiast w Urugwaju zbliżyły się do 3,8 mld USD w 2012 roku. Na tym tle Argentyna jawi się jako najważniejszy partner Brazylii w Mercosur, pod względem wielkości obrotów handlowych, które nawet w najbardziej kryzysowym dla argentyńskiej gospodarki 2002 roku przekraczały 7,3 mld USD, zaś maksymalną wartość – 39,5 mld USD osiągnęły w 2011 roku (wykres 8).

W przypadku współpracy handlowej tych dwóch państw godnym podkreślenia jest fakt, że napędza ją także polityka międzynarodowych koncernów, które lokują swoje inwestycje w tym regionie. Najlepszym tego przykładem jest współpraca przedsiębiorstw sektora motoryzacyjnego działających w obu tych krajach. Od lat dziewięćdziesiątych XX wieku zacieśniają one kooperację, co pozwala zwiększyć korzyści skali i w pełni wykorzystać ich potencjał produkcyjny (Wójtowicz, 2009; 2013; 2014).

WYKRES 8. ZMIANY WARTOŚCI WYMIANY HANDLOWEJ PAŃSTW MERCOSUR Z BRAZYLIĄ W LATACH 1995-2014

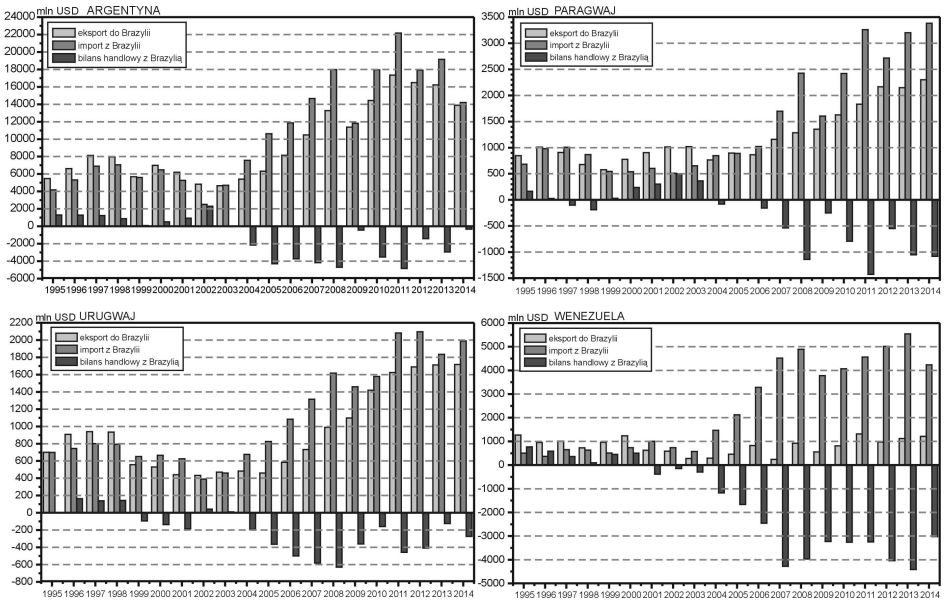

Źródło: opracowanie własne na bazie danych UNCTAD.

Przypadek Wenezueli wart jest osobnej analizy, bowiem kraj ten dopiero w 2012 roku stał się pełnoprawnym członkiem ugrupowania, choć już w 2006 roku podpisał protokół przyłączenia się do Mercosur, którego zatwierdzenie było bloko-

wane przez paragwajski parlament z powodu braku akceptacji dla polityki ówczesnego prezydenta Wenezueli Hugona Chaveza (Gutiérrez, 2011; Maldonado, 2013). Jednak już od 2004 roku obroty handlowe Wenezueli z Brazylią zaczęły dynamicznie rosnąć, głównie za sprawą masowego importu brazylijskich towarów. Było to uwarunkowane nieefektywnością wenezuelskiego przemysłu przetwórczego i coraz większymi niedoborami podstawowych dóbr konsumpcyjnych, które starano się zrównoważyć importem. Sytuacja ta doprowadziła do sporej nierównowagi handlowej pomiędzy tymi państwami. W ostatnich latach wartość wenezuelskiego importu z Brazylii przekraczała ponad czterokrotnie eksport do tego kraju (wykres 8). Skutkuje to wysokim deficytem handlowym Wenezueli, natomiast z perspektywy Brazylii było ważnym czynnikiem mającym wpływ na przyjęcie tego kraju do Mercosur (Christensen, 2007).

Ze względu na wielkość swojej gospodarki oraz rynku zbytu, Brazylia jest predystynowana by stać się najważniejszym partnerem handlowym dla pozostałych członków Mercosur, przynajmniej jeśli weźmiemy pod uwagę tylko obroty w obrębie tego ugrupowania. Najmocniej powiązana handlowo z Brazylią jest Argentyna. W badanym okresie ponad 75% argentyńskiego eksportu kierowanego do państw Mercosur trafiało do Brazylii. Z kolei udział importu z tego kraju do Argentyny zwiększył się z ok. 90% w 1995 roku do ok. 95% w 2014 roku. Najmniej uzależniony od handlu z Brazylią w ostatnich latach jest Urugwaj. W 2014 roku kierował on do tego kraju jedynie 62,2% swojego eksportu do Mercosur i pochodziło z niego jedynie 44,6% ogólnej wartości importu z tego ugrupowania (wykres 9).

Warto jeszcze zwrócić uwagę na znaczenie Brazylii w ogólnej wielkości handlu zagranicznego pozostałych państw Mercosur. Ta analiza pozwala bardziej precyzyjnie określić współzależności pomiędzy badanymi krajami, a także ich powiązania albo wręcz uzależnienie od Brazylii. W przypadku Argentyny eksport do Brazylii w latach 1997-1998 stanowił ponad 30% ogólnej jego wartości. W okresie kryzysu spadł do ok. 16%, by następnie stopniowo zwiększyć się do ok. 20% w 2014 roku. Podobną ścieżkę zmian odnotowano w przypadku urugwajskiego eksportu, którego blisko 38% ogólnej wartości w 1996 roku trafiało do Brazylii, a w 2014 roku udział ten zmalał do 18,7% (wykres 10).

WYKRES 9. ZMIANY UDZIAŁU BRAZYLII W EKSPORCIE (A) I IMPORCIE (B) POZOSTAŁYCH PAŃSTW MERCOSUR W OBRĘBIE TEGO UGRUPOWANIA W LATACH 1995-2014

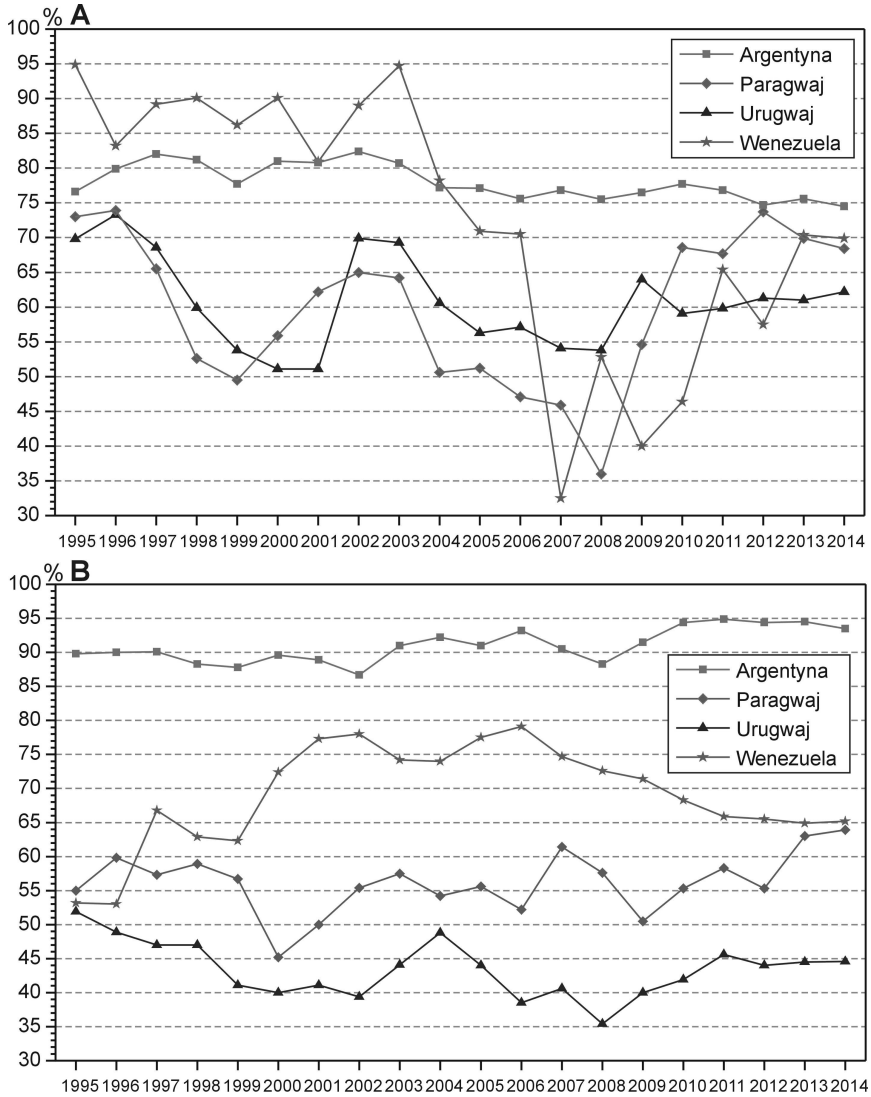

Źródło: opracowanie własne na bazie danych UNCTAD.

WYKRES 10. ZMIANY UDZIAŁU BRAZYLII W OGÓLNEJ WARTOŚCI EKSPORTU (A) I IMPORTU (B) POZOSTAŁYCH PAŃSTW MERCOSUR W LATACH 1995-2014

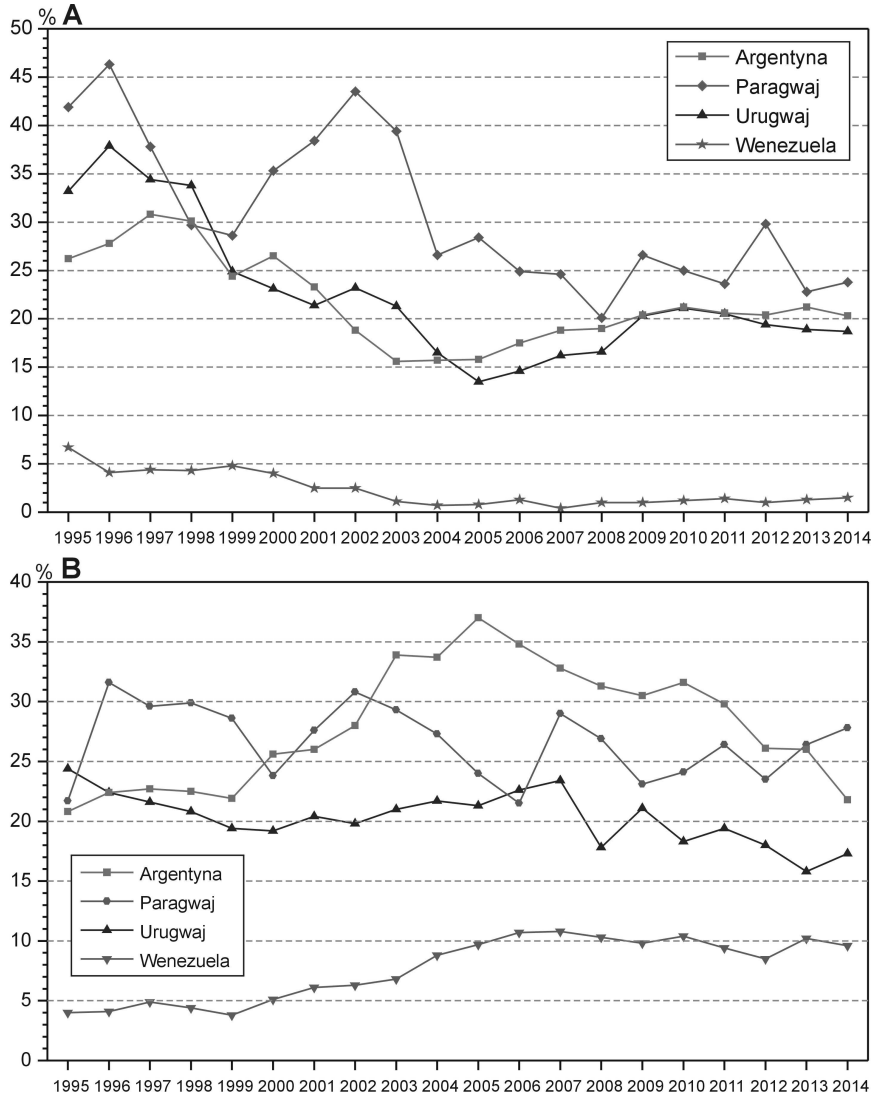

Źródło: opracowanie własne na bazie danych UNCTAD.

Najbardziej uzależniony eksportowo od Brazylii jest Paragwaj. W 1996 roku kierował on 46,3% swojego eksportu do tego kraju. W czasie brazylijskiego kryzysu w 1999 roku udział ten zmniejszył się do 28,6%, by następnie w czasie załamania gospodarczego w Argentynie w 2002 roku ponownie skierować do Brazylii 43,5% ogólnej wartości swego eksportu. W następnych latach udało się Paragwajowi ograniczyć znacząco uzależnienie eksportowe od Brazylii, niemniej jednak w 2014 roku nadal blisko jedna czwarta jego wartości trafiała na brazylijski rynek. Na tym tle relatywnie najsłabsze powiązania eksportowe z Brazylią wykazuje Wenezuela, w której w latach 1995-2014 udział eksportu do tego kraju zmniejszył się z 6,7% do 1,5% ogólnej wartości eksportu (wykres 10). Wynika to jednak ze specyfiki wenezuelskiego eksportu opartego głównie na ropie naftowej i jej produktach, na która nie ma zapotrzebowania w Brazylii, odkąd udało jej się rozwinąć wydobycie z własnych złóż.

Powiązania importowe pozostałych państw Mercosur z Brazylią również ukazują ciekawe zmiany, które można określić jako stopniowy spadek ich uzależnienia od importu z Brazylii. Jedynym wyjątkiem na tym tle jawi się Wenezuela, która odnotowała przeciwny trend. W połowie lat dziewięćdziesiątych XX jedynie 4%, a w 2014 roku blisko 10% ogólnej wartości importu pochodziło z Brazylii. Największe uzależnienie od importu z Brazylii przez większość badanego okresu wykazywała gospodarka argentyńska. W 2005 roku aż 37% ogólnej wartości importu tego kraju pochodziło z Brazylii. Dopiero do 2010 roku udział ten zaczął stopniowo maleć, osiągając poziom 21,8% w 2014 roku (wykres 10).

Tak wysokie uzależnienie Argentyny należy z jednej strony wiązać z wysokim importem z Brazylii samochodów i innych przetworzonych dóbr konsumpcyjnych, a z drugiej strony jest ono także wynikiem rozwijającej się współpracy i kooperacji pomiędzy przedsiębiorstwami w obu krajach, które tworzą regionalne łańcuchy produkcyjne, obejmujące poddostawców zlokalizowanych w tych krajach. Prym w tej polityce wiodą międzynarodowe koncerny motoryzacyjne oraz ich kooperanci, które stały się głównymi beneficjentami liberalizacji handlu w obrębie Mercosur (Wójtowicz, 2009; 2014). Należy wspomnieć, że gwałtowny napływ, w ostatnich dwóch dekadach BIZ do głównych państw Mercosur jest w dużej mierze wynikiem strategii inwestycyjnych międzynarodowych korporacji, które odegrały rolę aktywnych adwokatów na rzecz zacieśniania współpracy między tymi krajami (Chudnosky, López, 2004).

Podsumowanie

Potencjał gospodarczy i demograficzny sprawia, że Brazylia stała się liderem Mercosur, a zarazem najważniejszym partnerem handlowym dla pozostałych członków tego ugrupowania. Przeprowadzone badania zmian wielkości wymiany handlowej w Mercosur w latach 1991-2014 pozwalają podzielić go na dwa okresy. Pierwszy obejmował lata 1991-2003 i cechował się szybszym tempem wzrostu brazylijskiego importu z państw Mercosur oraz utrzymywaniem się ujemnego bilansu handlowego Brazylii z tym ugrupowaniem. W okresie tym dynamika handlu z Mercosur była większa niż ogólne tempo wzrostu wymiany handlowej Brazylii. Okres ten cechował się także zdecydowanie wyższym udziałem Brazylii w obrotach handlowych z pozostałymi członkami ugrupowania.

Drugi okres, obejmujący lata 2004-2014, charakteryzował się dynamicznym wzrostem brazylijskiego eksportu do państw Mercosur przy zdecydowanie wolniejszym wzroście importu z tego regionu. Skutkowało to trwałym dodatnim bilansem wymiany handlowej z Mercosur. W tym okresie dynamika wzrostu wymiany towarowej z Mercosur była jednak wolniejsza niż ogólne tempo wzrostu handlu zagranicznego Brazylii, co w konsekwencji doprowadziło do spadku znaczenia państw Mercosur w wymianie handlowej Brazylii. Szczególnie wyraźnie spadek ten odnotowano w przypadku importu. Zaobserwowane w drugim okresie tendencje nie potwierdzają założeń postawionej hipotezy, zakładających, że wraz z rozwojem gospodarczym i postępującą integracją wymiana handlowa Brazylii z pozostałymi członkami Mercosur będzie rosła szybciej niż z innymi partnerami. Wytłumaczenia tej sytuacji należy przede wszystkim szukać w ciągle wysokim udziale w brazylijskim eksporcie produktów rolnych i surowców mineralnych, na które zapotrzebowanie zgłaszały głównie kraje wysokorozwinięte bądź Chiny i pozostałe tzw. Azjatyckie Tygrysy, wykorzystujące je w przemyśle przetwórczym. Natomiast przyspieszony rozwój gospodarczy Brazylii w ostatnich latach doprowadził do sytuacji, w której w imporcie znaczący udział miały środki produkcji sprowadzane najczęściej z państw wysokorozwiniętych.

Przeprowadzone badania potwierdziły natomiast drugą część hipotezy, zakładającą, że dla pozostałych członków Mercosur Brazylia jest najważniejszym partnerem w tym ugrupowaniu. Szczególnie wyraźnie widać to w przypadku Argentyny, która od 75% do 82% eksportu w ramach Mercosur kierowała do Brazylii oraz od 87% do 95% jej importu pochodziło z tego kraju. W przypadku eksportu pozostałych państw Mercosur znaczenie Brazylii jest silnie zróżnicowane. Najbar-

dziej uzależniony od brazylijskich rynków jest Paragwaj, kierujący na nie współcześnie ok. 25% ogólnej wartości eksportu, w przypadku Argentyny i Urugwaju udział ten wynosi ok. 20%, natomiast Wenezueli ok. 1,5%. Bardzo duże znaczenie dla pozostałych członków Mercosur ma import towarów z Brazylii, co potwierdza fakt, iż notują one ujemny bilans wymiany handlowej. W 2014 roku udział importu z Brazylii w ogólnej wartości importu wahał się od 28% w przypadku Paragwaju, ok. 20% w przypadku Argentyny i Urugwaju do 10% w przypadku Wenezueli.

W ostatnich latach szczególnie wyraźnie widać rosnącą rolę Brazylii jako centrum produkcyjnego na potrzeby rosnącego rynku Mercosur. Dzięki dużemu własnemu rynkowi wewnętrznemu kraj ten przyciągnął w ostatnich latach dużo BIZ w sektorze przemysłowym, dynamicznie zwiększając produkcję, która w coraz większym stopniu kierowana jest nie tylko na rynek wewnętrzny, ale także do pozostałych państw Mercosur.

Niepokojącym zjawiskiem jest spadek wielkości brazylijskich obrotów handlowych zarówno z państwami Mercosur jak i resztą świata, co można uznać za symptomy rodzącego się kryzysu gospodarczego, którego skutki mogą dotknąć także pozostałych członków tego ugrupowania. Kolejnym zaobserwowanym niekorzystnym procesem jest tendencja do malejącej współzależności w wymianie handlowej między Brazylią i pozostałymi członkami Mercosur. Wskazuje to, że pomimo rozwoju i liberalizacji współpracy handlowej nie dochodzi do wzrostu udziału wymiany handlowej pomiędzy poszczególnymi jego członkami, a znacznie szybciej zwiększają się obroty z partnerami spoza Mercosur. Gospodarki badanych państw, pomimo rozwijanej współpracy, nadal wykazują stosunkowo niewielki poziom komplementarności, kooperacji i powiązań wewnątrzregionalnych. W handlu zagranicznym nadal częściej rywalizują o dostęp do rynków państw wysokorozwiniętych oferując podobne towary, wśród których nadal dużą rolę odrywają surowce mineralne, produkty sektora rolnego, a nie towary wysokoprzetworzone. Należy mieć nadzieję, że pomimo pojawiających się symptomów kryzysu w brazylijskiej gospodarce, kraj będzie starał się utrzymać i nadal rozwijać współpracę polityczną i gospodarczą w ramach Mercosur.

Bibliografia

ALADI (2015), *Sistema de Información de Comercio Exterior*, http://consultawebv2.aladi.org/sicoexV2/jsf/totales_comercio_exterior.seam?cid=58 (dostęp: 18.09.2015).

Cason, J. (2000), „On the Road to Southern Cone Economic Integration", *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, no. 42/2, ss. 23-42.

Christensen, S.F. (2007), „The Influence of Nationalism in Mercosur and in South America – Can the Regional Integration Project Survive?", *Revista Brasileira de Política Internacional*, no. 50 (1), ss. 139-158.

Chudnovsky, D., López A. (2004), „Transnational Corporations' Strategies and Foreign Trade Patterns in Mercosur Countries in the 1990s", *Cambridge Journal of Economics*, no. 28 (5), ss. 635-652.

Chwiej, E. (2010), *Mercosur organizacja regionalnej współpracy gospodarczej w Ameryce Południowej*, Kraków: Universitas.

Czarnecka-Gallas, M. (2013), „The Efficiency of Industrial Policy in 21st Century? The Case of Brazil", *Gospodarka Narodowa*, nr 7-8 (263-264), ss. 5-35.

Dauvergne, P., Farias, D.B.L. (2012), „The rise of Brazil as a global development power", *Third World Quarterly*, no. 33 (5), ss. 903-917.

Doctor, M. (2013), „Prospects for Deepening Mercosur Integration: Economic Asymmetry and Institutional Deficits", *Review of International Political Economy*, no. 2 (3), ss. 515--540.

Gocłowska-Bolek, J. (2007), „Rozwój oparty o strategię substytucji importu w krajach Ameryki Łacińskiej", *Ameryka Łacińska*, nr 3-4 (57-58), ss. 10-29.

Gomez Mera, L. (2005), "Explaining Mercosur's Survival: Strategic Sources of Argentine-Brazilian Convergence", *Journal of Latin American Studies*, no. 37, ss. 109-140.

Gutierrez, A. (2011), „El complejo proceso del ingreso de Venezuela al Mercosur", w: J.B. Ruiz (ed.), *El Mercosur y las complejidades de la integración regional*, Buenos Aires: Teseo, ss. 439-469.

Huntington, S.P. (1995), *Trzecia fala demokratyzacji*, Warszawa: PWN.

Kozak, Z. (2001), *Ekonomia zacofania i rozwoju*, Monografie i Opracowania nr 477, Warszawa: SGH.

Liberska, B. (1989), *Brazylia przyszłości. Strategia rozwoju Brazylii jako przyszłej potęgi światowej w okresie rządów wojskowych 1964-1989*, Warszawa: PWN.

Liberska, B. (2010), „Model rozwoju Brazylii w okresie rządów prezydenta Luiza Inácio Lula Da Silvy", *Ameryka Łacińska*, nr 2 (68), ss. 3-10.

Liberska, B. (2014), „Brazylijski model rozwoju na rozdrożu", *Studia Ekonomiczne*, nr 4 (83), ss. 451-475.

Malamud, A. (2004), „Regional Integration in Latin America. Comparative Theories and Institutions", *Sociologia, Problemas e Práticas*, no. 44, ss. 135-154.

Malamud, A. (2005), „Mercosur Turns 15: Between Rising Rhetoric and Declining Achievement", *Cambridge Review of International Affairs*, no. 18 (3), ss. 421-436.

Malamud, A. (2011), „A Leader Without Followers? The Growing Divergence between the Regional and Global Performance of Brazilian Foreign Policy", *Latin American Politics and Society*, no. 53 (3), ss. 1-24.

Malamud, A. (2012), „Moving Regions: Brazil's Global Emergence and the Redefinition of Latin American Borders", w: P. Riggirozzi, D. Tussie (red.), *The Rise of Post-hegemonic Regionalism. The Case of Latin America*, Dordrecht-Heidelberg-London-New York: Springer, ss. 167-182.

Malamud, A. (2015), „Interdependence, Leadership and Institutionalization: The Triple Deficit and Fading Prospects of Mercosur", w: S. Dosenrode (ed.), *Limits to Regional Integration*, Farnham: Ashgate, ss. 163-178.

Malamud, A., Castro, P. (2007), „Are Regional Blocs Leading from Nation States to Global Governance? A Skeptical View from Latin America", *Iberoamericana. Nordic Journal of Latin American and Caribbean Studies*, no. 37 (1), ss. 111-130.

Maldonado, V. (2013), *El Mercosur: un horizonte lejano*, Caracas: Instituto Latinoamericano de Investigaciones Sociales (ILDIS).

Manzetti, L. (1990), „Argentine-Brazilian Economic Integration: An Early Appraisal", *Latin American Research Review*, no. 25 (3), ss. 109-140.

O'Keefe, T.A. (2009), *Latin American and Caribbean trade agreements: Keys to a Prosperous Community of the Americas*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, Brill.

Piklikiewicz, M. (1999), „Ostatni kryzys finansowy w Brazylii", *Zeszyty Naukowe SGH Kolegium Gospodarki Światowej*, nr 6, ss. 84-91.

Saraiva, M.G. (2010), „Brazilian Foreign Policy towards South America during the Lula Administration: Caught between South America and Mercosur", *Revista Brasileira de Política Internacional*, no. 53 (special edition), ss. 151-168.

UNCTAD (2015), *International trade in goods and services*, http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx (dostęp: 11.09.2015).

Wódka, J. (2013), „«Nowa» mocarstwowość w kształtującym się ładzie międzynarodowym. Przykład Brazylii i Turcji", w: J.M. Fiszer, P. Olszewski (red.), *System euroatlantycki w wielobiegunowym ładzie międzynarodowym*, Warszawa: ISP PAN, ss. 229-266.

Wójtowicz, M. (2009), „Wpływ globalizacji i integracji w ramach MERCOSUR na wymianę handlową produktów przemysłu samochodowego Brazylii w latach 1990-2006", *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, no. 12, ss. 63-77.

Wójtowicz, M. (2013), „Kształtowanie przemysłu samochodowego Argentyny w dobie globalizacji", *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, nr 21, ss. 268-293.

Wójtowicz, M. (2014), „Zmiany struktury przestrzennej przemysłu samochodowego Brazylii na przełomie XX i XXI wieku", *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, nr 27, ss. 38-56.

Żuławska, U. (2003), „Argentyński kryzys walutowy – geneza", *Bank i Kredyt*, nr 34 (4), ss. 38-48.